

EUSKARAREN OFIZIALTASUNA: zenbait aurrekari historiko

Joseba Intxausti

0. Beren adiera zabalean, hizkuntzen ofizialtasunek historia luzea izan dute munduan, batzutan legezketasun osoz aitortuta, bestetan halakorik ezagutu gabe baina ofizialtasun praktikoa dutela. Euskararen iraganak ere bi molde horietako ofizialtasunak bizi izan ditu: adiera zabaleko zenbait izaera ofizial mintzatu eta idatzi, eta XX. mendean, bere adiera hertsian, baita legezko ofizialtasun funtzio-anitza ere (Euskadi 1936; Euskadi 1979, Nafarroa 1982).

1979ko Euskadiko Estatutuak aitortu eta 1982ko Erabilpen-Legeak garatutako ofizialtasuna da gure hizkuntzaren historian izan dugun legezko ofizialtasun-esperientziarik aberatsena; horregatik ere, ez dago batere lekuz kanpo *Euskararen erabilpena arauzkotzeko Legea*-ren 25. urte hau ospatzea.

Hizkuntzaren ofizialtasunaren hau botereen eta gizarteko hiztunen arteko elkarrikketa-esparrua da, usarioz edo legez bideratu izan dena, betiere hizkuntzen presentzia soziala arautzeko. Erakundeek beren baitan nahiz beren eskutik dituzten eremuetan hizkuntza jakin bati zein erabilera-eskubide eta betebeharrak aitortuko dizkieten legez erabakita uzten du ofizialtasunak. Ofizialtasun-aitorpenak, gutxienik, estimu- eta sinbolo-balioa du, baina jeneralean Erakunde ofizialetarako erabilpen-eskubideren bat behintzat ezagutu eta eman ohi zaio hizkuntzari, holakoetan. Dena den, ofizialtasunak gisa anitzetako aurpegi juridikoak har ditzake, eta era bertsuan, ondorio praktikoko guztiz ezberdinak izan, arrazoi historiko, sozial, erlijioso, politiko edo kulturalengatik.

Hemen orain oroitzen gabiltzanez, zilegi bedi azken urteetako horren aurrekari historiko zenbait gomutaraztea. Nik zortzi une edo abagune historiko hautatu ditut, aski esanguratsuak direlakoan:

1. XIII. mendea.
2. Ernazimentua, Erreformak.
3. XVII.eko zenbait gertakari.
4. Euskal Herriaren Adiskideak.
5. Frantziako Iraultza eta ondokoak.
6. Karlismoaren eskea.
7. Eusko Pizkundea.
8. Frankismoko parentesia.

Saiatuko naiz albiste gutxi ezagunak biltzen, baina, bistan da, euskararen historian oso ezaguna den eta neuk ere bestetarako erabili izan dudana hainbat

datu ere lagungarri izango da ofizialtasunaren hau ikusteko. Barka bekit, beraz, errepikapenik balego.

1. Hizkuntzen ofizialtasunaren hau gaurkotasun handikoa da munduan, Europan bezala Afrikan, Asian bezala Amerikan, Estatu Batuetan bezalatsu Txinan, frankofonian legez anglofonian edo arabofonian. Eta gisa ezberdinetan, eta egoera desberdinei erantzunez ari da hori gertatzen.

Elebakartasun ofizios edo ofiziala erabat nagusia zen zenbait Estatutan, norabide kontrajarriko erabakiak hartzen ari dira, batzuetan lehengo egoera zurruntzeko (Frantzia: Konstituzio osaketa frantsesa ofizial bihurtuz, 1992an, eta Toubon Legearekin blindatuz, 1994an), edo historia luzekoren batean egoera berrietara moldatzeko (Txina, 2000), eta inoiz edo beste, hizkuntza-gutxiengoekiko estimua agertuz (partez Brasil, eta tentuz, Argentina). Bere garai berrietara egokituz, Hego Afrika dugu, beharbada, irekitasunik handiena erakutsi duenetako bat (11 hizkuntza ofizial). Europar Batasunean 23 omen ditugu jada, Estatu ezberdinetan lehendik ofizialak zirenak, eta gehiago izatekotan omen gara.

Hau dena oso berrikitan gertatzen ari den zerbait da.

Kasuan kasuko lehenengo ofizialtasunak eta ondoko egokitzapen berriak eten gabe ari dira gertatzen. Inoiz ofizialtasun finkatu hertsia batetik hasita malgutasun eta eleaniztasun berrietara pasatzen ari dira lege-politika hauek. Eta, bada kasurik, garai batean legezko ofizialtasunik ezagutu gabeko herrietan hain zuzen, hizkuntza nagusiaren mesedetan legezko ofizialtasun elebakarraren bandera hartu nahi dutenena edo hartzen ari direnena (Iparramerikako ingelesaren kasua).

2. Labur-beharrez esateko, euskararen ofizialtasuna estaturik gabeko hizkuntza baten historia izan da. Horretan, ez du antzik, adibidez, XIII-XVIII. mendeetako katalanaren historiarekin, edo Portugalen bere Estatua aurkitu zuen galizierarekin, Penintsulako bi kasu ekartzeko.

Bere iragan ofizialean/ez-ofizialean baldintza ezagunak izan ditu euskarak, zinezko ofizialtasun posiblea edo erreala baldintzatu dutenak. Mota ezberdinetako baldintza sozio-historikoak ezagutu ditugu gurean.

- Botere bateratzaile jakin baten faltan, Administrazio ezberdinek gobernatu dituzte euskal lurraldea eta gizartea: horretan, ez dugu batasunik izan, agintari zibilak bezala eliztarrak, bakoitza bere gisara ibili da hizkuntzarekiko honetan.
- Batetik, Nafarroa, Hiru Probintziak eta Iparraldea beren Herri-Erakundeekin; bestetik, Eliza, gutxienez 10 Diozesitan banatuta, bere Ordena eta Artzapezpikutegi ezberdinekin; eta ezin da ahaztu Eliza Erreformatua (XVI-XVII. mendeak).

- Euskara beste hainbat hizkuntzaren artean aurkitu da, eta lehia zailean: latina eta erromantzeak batez ere, bertakoak eta ingurukoak, bakoitzak bere botere-antolamendua duela, hiztun-indar eta kultur baliabide ezberdinekin.

3. Mendeak iragan ahala, abagune historiko ezberdinak sortu zaizkio euskarari, erromatartzetik hasi, kristautzea bizi, Erdi Aroko mundu erromani-koa (erromantzeak) ezagutu, Aro Modernoko une jasoenak ikusi (Ernazimenua, Erreforma erlijiosoak, Argiak), eta Aro Garaikideko arazo hurbilagoetan murgildu arte.

3.1. Hasteko, gure oroimen bizian nahikoa isilik pasatu izan den XIII. mendea gogorarazi behar dut, hizkuntzen ofizialtasunarekin zerikusi zuzena izan zuen aldakuntzaren lekuko izan baitzen mende hura.

Penintsulan, Herri-Administrazioek erromantzeak hobetsi zituzten bere zereginetarako, eta erortzen utzi lehendik indarrean zegoen latina. Egokiera hartan, ordea, bazterrean geratu zen euskara, bizitza idatzirik gabe. Errazagoa izan zen, nonbait, latinetik erromantzerako jauzia, euskarara egin zitekeena baino.

Hala ere, gogora daiteke hemen, ordukoa dugula Merino Urrutiak Errioxa Goieneko Ojacastron aurkitutako lekuko hura, hango herritar euskaldunei epailearen aurrean euskaraz hitz egiteko eskubidea aitortzen zien epaia (c. 1237). Fernando III.a Gaztelako Erregeak onartu zuen epaia.

Hain zuzen, Fernando III.aren urteetan (1217-1252), Erret Gantzileriak biziki lagundu zuen gaztelania Administrazioan sartzen, latina utziz zihuan bitartean. 1240.ko hamarkadan erret bulegoko agiritako %60ren bat idatzi zen gaztelaniaz. Erromantzearen aldeko ahalegin hartan, Alfontso X.ak, Fernando-ren semeak, eman zuen urrats erabakigarria (1252-1284), Gantzileriako dena eman baitzuen gaztelaniaz, eta beste Erreinuatarako agiriak bakarrik idatzi ziren latinez handik aurrera.

Euskal Herria ez zegoen erabaki politiko haietatik urrun; alderantziz, hemengo herrietara zetozen erret agiriak gaztelaniaz etortzen hasi ziren, kasik bat-batean (1252-1256). Gure udal artxiboetan gorde diren paperen artean ikus daiteke hori. Elgetan, adibidez, 1217an latinez gorde zen Gasteizerakoa zen erret agiri bat (bide-sariei zegokiena), baina 1254an gaztelaniara itzulita ageri zaigu hori Elgetan bertan. 1237an Erretereriako Forua latinez berretsi baldin bazen, Artxibo hartako hurrengo agiri denak gaztelaniaz aurkituko ditugu, eta abar.

Gure herritarrak ohartu ote ziren Administrazio idatzian gertatutako aldakuntza hartaz? Zer pentsatu eta erabaki ote zuten horren berri izandako esbribauk? Eta herrietako handikiek? Badakigu, erret Gantzileriaren aldakuntza-erabakia Gaztelako zenbait herrik halaxe eskatuta ere gertatu zela. Ez dakigu hemengoek ezer eskatu zutenik.

Eta Nafarroan, Erreinu beregaina eta aski euskalduna zen hartan nola joan ziren urak? Garaiz hasi ziren Erregeak erromantzeak erabiltzen. Antso Azkarrak (1194-1234) bere agiritako %20 erromantzez eman zuen. Tibalt I.ak (1234-1253), ostera, 1244tik aurrera dena idatzi zuen erromantzez, bere aurreko urteetan erdiak bakarrik eman zituen arren (1234-1244). Artean, ohitura hau ez zen erabat iraunkorra gertatu, baina bidea erakutsita geratu zen geroagorako.

Gaztela eta Nafarroako politika ofizial praktikoa, ondoko mendeetako kultur garapen idatzirako eta euskal Administrazio osoarentzat, kontrako erabaki larria gertatu zen, euskararen ofizialtasun idatziari apenas lekurik utziko ziona.

3.2. Hurrengo abagunea Europako haize berriek ekarri zuten: **Ernazimenduak eta **Erreforma erlijiosoek**.** Hark ernaldurik, euskal literatura jaio zitzaigun Etxeparerekin, baina Administrazioaren «plazara»sobera begiratu gabe. Elizan, gure ofizialtasun-arazorako garrantzizkoagoak izan zitezkeen eliz agintari erreformazaleak (Zumarraga, Luku, Ignazio Loiolakoa), Erreforma protestantea, Nafarroa Beherean berorrekin lotuta ageri zaizkigun Joana Albretekoaren hizkuntza-politika eta Eliza Erreformatu kalbindarrarena (1560-1572).

1530-1570. etako urteetan gure euskal gizartean hizkuntzarekiko ageri zaizkigun gertakari adierazgarri batzuk azpimarratzeko aukera ez nuke galdu nahi. 1539an Iruñeko Kalonjeek Gotzain euskalduna eskatu zuten; bi urte lehenago Zumarraga Gotzaina etxekoei euskaraz idazten zebilen; 1545ean Etxepareren mirari bibliografikoa dator, eta urte berean ama euskaldun baten semea Kalahorrako Gotzain izendatzen dute: ordurarte ez bezalako ardura jarri zuen J. B. Lukuk, Diozesian predikua euskaraz egin zedin. Gotzainaren eta San Ignazioren artean izandako gutun-harremanetik ezagutu ahal izan dugu euskarari Elizan zein leku eman nahi zioten Luku eta Ignazio Loiolakoak (1545-1552): jesulagun euskaldun ugari (*vascongados* bezala aipatuak) bidaltzeko eskatu zion behin eta berriz Lukuk Ignaziori, «para que se pudiesen enviar predicadores y confesores por la Provincia y por el condado de Vizcaya» (1551). Lazarraga ere sasoi hartakoa dugu (1567).

Trentotik etorri bezain laster Sinodo bat bildu zuen Lukuk Gasteizen (1553). Zoritzarrez, Sinodoko Arauak argitara eman (1555) eta berehala hil zen Gotzain erreformazalea (1556), luzaroago bizi izan balitz, agian Kalahorrako Diozesian hizkuntza-politika berria bideratu ahal izango zuen kanonista handiak.

Ordena erlijiosoek ere arduratzeko arazoa gaia zuten, nonbait, euskararena, zeren eta –gaia oraindik aztertzeko badago ere– badirudi bi aldeetako elebakartasunak (Gaztela/gaztelania, EH/euskara) zerikusiren bat izan zuela frantziskotarrek beren Probintzia erlijioso berria eratu zutenean (1551). Eta, nolana ere, Gipuzkoako komentu berriak eraikitzean, predikari euskaldunak egotea izan zen fundaziorako baldintzetako bat (Arrasate, 1582), edo batez ere fraidegai euskaldunak hartzea (Zarautz, 1747). Dena den, Kontrarreforma Katolikoa mantso ibili zen bere euskalgintzan.

Egoera hartan, beste Eliza batek hartu zuen erreleboa Iparraldean euskalgintza sustatzen: Eliza Erreformatu kalbindarrak. Kasu honetan, gainera, agintari zibilek eta eliztarrek bat egin zuten euskarari leku idatzi berria emateko. 1560ko Gabonetan, eta Th. Bèze-koarekin hitz-aspertu luzeak izan ondoren, Nafarroako Erregina Joana Albretekoak Erljio Erreformatu kalbindarrean eratu izan zuen Erreinuko Eliza. Erabaki horrek berarekin zekartzan eskakizun linguistiko batzuk ere.

Jada, 1556an, Joana Erreginak, Europan garaiko hainbat Erreinutan bezala, herritarren usuario zaharra gordez herritarren hizkuntzari bere zeregin administratiboa berretsi zion, hiru Estatuaren eskeari erantzunez. Biarnon berria ez izan arren, zinezko aukera politikoa izan zen Joana Erreginarena. Frantziako Frantses I.ari, Joanaren osaba honi, Villers-Cotterêts-eko Ordenantzaren bidez frantsesaren erabilera ofiziala segurtatzea suertatu zitzaion bezala (1539), Joanak bere Nafarroako Erreinuaren biarnesari heldu zion, herri-hizkuntzari ofizialtasuna aitortuz. Erreformara pasatzean, indartu baizik ez zen egin erromantze biarnesaren hautapen hori. Eta euskararena ere logika berean etorri zen.

Erreginak eta Eliza Erreformatuko Sinodoek (Paue, 1563; Oloroe, 1565; Salbaterra, 1565, Nay, 1566; Lescar, 1569; Paue, 1573) erabaki eta lagundu zuten *Testament Berria* eta gainerako idazkien euskal itzulpena. Erabat ofizialki egindako lana izan zen Leizarraga eta lankideena.

Aurrera baino lehen, aipa dezadan –bide batez eta gehiago gabe– euskararen aldeko apologistika, erdarazko lanetan hain emankorra eta euskarazkoetan hain antzua, ideologia sozial jakin baten zerbitzuan eraiki zela (J. Madariaga). Oro har, ez dirudi ofizialtasunaren hau euskararen apologistei burutik pasatu zitzaienik.

3.3. Hamazazpigarren mendeak baditu, ofizialtasunaren eremuan, une interesgarriak: Trento ondoko Erreforma dago Iparraldean (Donibane-Sara), Eliza katolikoaren Sinodoak Hegoaldean, baina Elizatik kanpo, begiratzekoak dira Iparraldean Foru eta Erregelamenduetan emandako arauak, euskarari ofizialtasun mintzatua bederen aitortu ziotenak. Ordutik ezagutzen dugu, gainera, Bizkaiko Batzarretako zenbait gatazka-une, debeku-arau ofizialaren kontrakoak (1613-1633).

Euskal Literaturan ez ezik ofizialtasunari dagokion bide honetan ere Iparraldea da XVII.ean une interesgarrienak eskaintzen dizkiguna. Literaturaren loraldia ez zen gertatu boteredunek euskararen alde egindako saiorik gabe. Honetan, alde batetik Eliza eta eliz agintariak daude, eta bestetik batez ere Nafarroako Erreinuak indarrean dituen hizkuntza-politikarako arauak.

Donibane-Sarako idazle-taldea Diozesiko Gotzainaren laguntzaz eta, segur aski aginduz, ariko da euskarazko predikua eta idazlana ontzen. Bertrand Etxauz (1556-1641) da lehenik aipatu behar dena, Axularren adin berekoa

(j. 1556). Baionako Apezpikua izan zen mende hasieran, hogei urte luzez (1598-1618), hainbat Gotzain erdaldun hutsen artean euskalduna bera. Izpegi Elkarteak eskaini zizkion orain urte batzuk bere ikerlanak Etxauz-i (Baigorri, 1999), eta Villasantek gogorarazi zigun *Axular* liburuan Gotzain honen lekua.

Baionatik 1618an alde egin zuen Etxauz Apezpikuak, Tours-eko Artza-pezpiku izendatu baitzuten, baina bistan da haren oroitzapena ez ezik itzala ere sumatu eta bizi izan zutela hemengo Lapurdiko apaizek. Irakurri besterik ez dago nolako estimuz mintzatzen zaion *Gero* liburuko sarreran autorea, hogeitabost urte geroago ere (1643).

Garai zailak izan ziren herrialde hartan Etxauz Baionan zegoela (sorginen pertsegizioan De Lancre hura, morisko etorri berriak,...). Nabaria zen bizitza pastorala indarberritzeko premia; orduan ekarri zituzten Ziburura frantziskotar errekoletkoak (gogora Materre), inguruko apaiz jantziaren bilera-leku eta beharbada eskola ere izango zena.

Pedro Agerre Axular-ek Etxauz-i eskaini zion bere «Gomendiozko Karta»: «Neure iaun maitea, ioan zatzaizkit lurretik, baiña ez gogotik, eta ez bi-hotzetik. Ez derauztazu iguriki», diotsa, hain zuzen *Gero* agertu baino bi urte lehenago hil baitzen Etxauz (1641), eta ondoko urtean Axular bera.

Jakina da halako aitzin-solas haiek aurreko mendeetan zer esan nahi zuten. Ohoratu nahi zenarekiko estimua, noski, eta sarritan ohoratuarengandik espero edo hartutako laguntza ekonomikoa, argitalpenak bere bidea egin zezan. Galde daiteke, hortaz, ez ote zion Etxauz-ek diruren bat jarri, Axular-ek luzaro eskuetan izandako obra kalera zedin? Esker ona dario alde guztietatik *Gero*-ko hitzaurreari, esker on pertsonala eta idazle-inguru oso batena:

eta iragaiten naizela aitzina, derradan hutsik egin gabe: Zer ere izkiriatuko baita euskaraz, hura guztia, euskaldunen buruzagi bezala, zuri dagotzula, zuri zor zaitzula.

Zalantzarik gabe apaizarte idazle saiatu baten esker ona da hau, Axular-ek aipatu zuen «konpainia on» harena, Sara-Donibaneko Eskolakoena. Talde honek Hierarkiaren laguntzaz baliaturik burutu zuen hain laudatua dugun idazlanketa hura. Baionako Elizak belaunaldi hartan emaitza onak eman zituen, euskara idatziaren tradizio oso bat abian jartzeraino.

Bestalde, Hegoaldean eta betiere erreformen bidean, XVII.eko Kalahorra-ko Diozesiko Sinodoen arauak (1600, 1621, 1700) zerikusi zuzena izan zuten ofizialtasun berriekin, euskara mintzatuarekin (predikua), eta baita hizkuntza idatzi eta inprimatuarekin ere (*Que los Prelados hagan imprimir...*). Arau horrek gure ofizialtasunean berritasun bat zekarren, euskara ofizial inprimatuarena (aurreko dotrinaren bat ahaztu gabe: Eltso, 1561). Laster jakingo dugu zer bait gehiago handik aitzina Hegoalde-Iparraldeetako dotrina eta katiximen historiaz, hori aztertzen ari baita Arana-Martija jauna.

Sinodoko hiru Arauren izenburuek zera zioten:

X. *Que los Prelados hagan imprimir cada año Doctrinas Christianas, en language acomodado à las Provincias.*

XI. *Dase forma de como se han de hazer los Cathecismos de Doctrina Christiana en Vazquence, para que pueda aprovechar en las Provincias Vazcongadas.*

XII. *Que en la tierra Vazcongada los sermones sean en Vazquence.*

Beraz, Kalahorrako Sinodoek lortu zuten, hasteko behintzat, hizkuntza mintzatu eta idatziaren arteko murrerik gabe zeharka ezina haustea. Alde horretatik, beste hainbat erabaki txiki eta handiagoren gainetik jarri behar da Diozesi honen hizkuntza-politika hau.

Euskararen eliz erabilpena ez zegoen, ordea, garaiko Hierarkiaren ardurapean bakarrik. Izan ere, Ipar Nafarroako Foru-arauetan agertu zen Hierarkia katolikoari eskatzen zitzaion beste hau ere (1691): «Apezpiku jaunak, bere Diozesiko barrutian, euskara dakien Bikario Jeneral bat jarriko du». Hegoaldeko Diozesietan nik ezagutzen ez dudana araua da hau, nahiz eta agian hemen ere antzekorik egin izan zen (*receptores* edo «hartzaileak» hor egon ziren, behintzat, beste zeregin batzuetarako).

Bitartekari euskaldunen kezka hori bera are biziago ageri da Administrazio zibilarri dagozkionetan (ikus Nafarroako Foruaren 1645eko edizioan). Notario eta epaitegietako funtzionario izateko ezinbestekoa zen, Foruaren arabera, herriko hizkuntza ulertzea. Lege ondoko erregelamenduek ere berretsi egin zuten hori: «Argibide-itaunketak, inkestak eta prozedurak euskara dakiten funtzionarioek egingo dituzte», dio arau batek (1691).

Euskaldunei (elebakarrak zirenak, izan ere, gehienak) euskaraz entzun behar zitzairen. Eskubide hori defendatu zuen A. Oihenart politikari, idazle eta historialariak Luis XIII.ari Donapaleun Senaskalia edo Epaitegia jarri zedila eskatu zionean (1639), izan ere «batez ere pobreek euskara baizik ez baitakite eta ez baitute besterik ulertzen». Esaldi hau (Oihenartek bere eskarian emandako arrazoia, noski) Erregek bere agirian jaso zuen hitzez hitz, Epaitegia Donapaleu-ra lekualdatzeko argudio bezala.

3.4. Hegoaldeko XVIII.lean bi gertakari nagusi izan ziren ofizialtasun idatzi eta mintzaturako bidea irekiz ezaketenak: *corpus*-aren gain larramenditarrek egindako lana (1728...) eta euskararen alde hedatutako ideiak, alde batetik (Kardaberaz, 1761), eta Euskal Herriaren Adiskideak, bestetik, behar bada ofizialtasunen bat lortzeko abagunea izan ezaketenak, nork jakin (1765...).

Euskal Herriaren Adiskideena erakargarria gertatzen da hemen, ofizialtasunerako historia honetan.

Adiskideen artean, euskarari buruzko jarrera eta burubide pertsonal ezberdinak suma ditzakegu: hasteko, batzuk euskaldunak ziren hizkuntzaz, besteak ez; batzuek hizkuntzen eta euskararen balio kulturala aintzakotzat hartuta zeukaten (Munibe), baina egon zen horretan bestelako iritzirik izan zuenik ere (Foronda); kasuren batean edo bestean, euskal idazle ere izan ziren (Munibe, Ubillos, etab.). Horrela, bada, burubide pertsonal horietan ez zen egon Elkartean batasun eta berdintasunik.

Adiskideek leku eskasa eman zioten euskarari beren agerpen publikoetan; baina horrek ez du esan nahi Adiskideen Elkartean, jaiotzean (*Reglamento para los Alumnos* hartan, 1766) euskara gogoan hartu ez zuenik, irakas-egitarauan baitzegoen euskara eta euskal literaturarena ere. Baina asmo hori ahulduz joan zen ondoko urteetan, segur aski desagertzera.

Dena den, gauza bat zen Bergarako Mintegiko lana, eta bestelakoa oso Euskal Herriko eskoletarako Adiskideek bultzatzen zuten plangintza. Horrek hizkuntzaren ofizialtasunaren arazoa ukitzen zuen, horrela izendatu ez bazen ere.

Arazo honen inguruan eztabaida garrantza lehertu zen Adiskideen artean: espresuki egon zen arazoa mahai gainean, eta iritzia oso kontrajarriak gertatu ziren. Eskoletan euskal gramatikaz irakastearen kontrako jarrera erakutsi zuten Munibe, Narros eta Samaniego-k, adibidez, eta asmo horren alde agertu zen zenbait Adiskide arabar (Landazuri eta Egin, beharbada) eta Bergaran Oxirondoko Erretorea. Elkarteko zuzendaritzak hagitz gogor hartu zuen arabarren proposamena (1772), eta ez batere ondo Garitano Erretorearena (1775).

Adiskideek arrakasta ofizial eta sozial handia ezagutu zuten Espainian, eta Koroaren politikari lotu zitzaion Elkartea. Euskararen eskolako ofizialtasunaren alde ez zuten jokatu nahi izan, edo ezin izan zuten horrelakorik egin; irabazitako estimu eta itzalak eraman zituen, beharbada, Koroak abiarazita zeukan hizkuntza-politika «argizatuari» men egitera.

Erregimen Zaharreko ideologia linguistiko ofiziala ezaguna da (Frantziako eta Espainiako Bourbondarren jokabidea dut batez ere gogoan), eta era berean baita Despotismo «argizatuak» Monarkia ezberdinetan ezarritako hizkuntza-politika ere. Izenak hor daude, aski hurbil: Pombal (1757), Aranda (1766), Lorenzana/Karlos III (1772), Campomanes, etab.

Testuinguru hartan, Adiskideek ez zuten indarririk eta/edo gogorik izan euskararen aldeko ofizialtasun-borrokaririk heltzeko, eta ofizialtasun posible bakarra (Eskolari zegokiona, alegia) horrela ito zen. 1775eko *Proyecto de una Escuela Patriótica* delakoak ez zuen aipatu ere egin euskara, baina bai gaztelania, latina, frantsesa, italiarra, alemana eta ingelesa (K. Larrañaga).

Etzeko gogo eta asmoa baino indartsuago agertu zen Despotismo Argizatuaren egitasmo politiko-kulturala, Frantziako Iraultzaren bezpera hartan.

3.5. Hegoaldeko euskal literaturak (hizkuntza idatziak) bere urratsak eman zituenetik, **Frantziako Iraultzan** eta ondoko **Liberalismoan**, hizkuntzaren ardurak eske berriak ekarri zituen. Hori ageri zaigu Hegoaldeko Herri-Erakundeetan, zenbait politikari eta idazleren burutan, gure lehen liberalen artean bezala karlisten egitarauetan.

Frantziako Iraultzak bata bestearen segidako bi kapitulu kontrajarri izan zituen hizkuntza-politikan: herri guztiekiko adiskidetasun eta propagandarena, bata (1789-1793), eta boteretik herriak ongi lotzearena, bestea, horretarako eragozpen izan zitezkeen hizkuntzak baztertuz (1794...).

Frantzian Iraultza lehertzean (1789ko maiatza), burgesia eta herritarrek hartzen dute boterearen gidaritzza. Hexagonoko eskualde eta herrietan ongi errotuta bizi zen diputatu askok, Parisera *Etats Généraux*-etara joandakoek beren eskualdeetako herritarrak ezagutzen zituzten, eta bazekiten hainbat hizkuntza erabiliz bizi zirela, diputatuak berak bezalaxe. Frantzia ez zen elebakarra, eta 1792an Errepublikak zituen 27,5 milioi bizilagunetako 12 milioi eguneroko bizitzan frantsesa ez beste hizkuntzez mintzatzen zela.

Horregatik ere, lehenengo epealdi hartan hizkuntzei leku ofizialen bat eman zitzaien: itzulpen-bulegoa jarri zen, agiri ofizialak itzuli eta zabaltzeko, eta herrietan eginkizun horretarako lankide trebatuak bilatu ziren. Horri esker, ezagutzen dugu euskarazko Iraultza-literatura. Horrela, bada, une hartan gure hizkuntzak, Hexagonoko besteek bezalatsu, ofizialtasun idatzi maila bat eza-gutu zuen, inprimatu ere egin zena (lege-testuak, afixak eta abar).

Baina Iraultzaren politika orokorra nahasten eta zitaltzen joan zen, arrazoi anitzengatik: Frantzia barruko gatazkak, kanpoko erasoak, eskaintza iraultzaileen aurrean herritarrek erakutsi zituzten erresistentziak, borroka ideologikoen gogortzea, iraultzaileen arteko botere-banaketak, etab. Bestalde, Pariseko Komunak eta hiriburu hartako klub iraultzaileek beren hizkuntzaren bidez gidatu eta kontrolatu nahi izan zuten Frantzia, frantsesez .

Hortaz, hizkuntza-politika aldatu egin zen. Egia esan, bihurgune horretan Erregimen Zaharreko Bourbondarren hizkuntza-politikaren ildoari heldu zitzaion berriro. Frantzian frantsesak izan beharko du hizkuntza nagusia, bera da Iraultzaren hizkuntza, eta kontra-iraultza da herritarren *patois* horiek erabiltzen dituen...

Erregimen Zaharrean sekula ez bezala, Iraultzaren ideologia politiko-linguistikoak bere formulazio landua aurkituko du bigarren epealdi honetan, eta guztion oroimenean bi izen geratu zaizkigu batez ere: Abbé Henri Baptiste Grégoire (1750-1831) eta Bertrand Barère (1755-1841) jaun diputatuak. Txosten bana aurkeztu zituzten (1794). Lehendik, Grégoire-k ongi ezagutzen zuen Errepublikako hizkuntza-egoera, 1790-1792an egindako inkestaren bidez.

Zer pentsa daiteke gaur egun azken boladako hizkuntza-politika hartaz? Dagoeneko eginda dago aspalditxotik haren historia kritikoa (Certeau, 1975)

eta berrikitan eman zaio beste begiratu bat (Julia/Revel, 2002). Orain, frantse-saren historialari batek, Alain Rey-k, kupidarik gabe laburtu du Grégoire-ren inkestak eta politikak izan zuten xedea:

Hizkuntza-ugaritasunaren ezagutza berritua bizi izan zen Iraultzakoan, hain zuzen XXI. mendearen hasiera honetan «Frantziako hizkuntzak» deitu izan den horiena, baina berorien meritua goraipatzen ziren aldi berean zera ikusi ahal izan zen: botere-baliabide guztien bidez –botere politiko, ekonomiko eta kulturalen bitartez...– nola bilatzen zen hizkuntza horiek berak itoaztea, erasotzea, umil-atzea, deserrotzea...

Hizkuntza-politika hori izan zen ondoko urteetako Iraultzarena, eta, oro har, Argien eta Liberalismoaren arrastoan Frantzian bezala Espainian nagusitu zena, sarritan Boteretik errealitate soziolinguistikoa ukatzeraino (errealitatea ezkutatu eta isilarazi), eta komeni zenean zigortuz ere (debekuak eta punizioa), ofizialtasunerako lekurik utzi gabe.

Politika hark, molde batez nahiz bestez, eraginik franko izan zuen gure artean ere, Gipuzkoan bezala Bizkaian, eta Bilbon ere (J. Agirreazkuenaga). Euskal gizartean norabide haien aurkako erresistentziak gero eta gehiago agertuz joan ziren XIX. mendean, eta ez kontra-iraultza bezala ikus zitekeen karlismoaren barruan bakarrik; aitzitik, gaztelaniazko elebakartasun ofizialaren aurka azaldutako **euskal liberalismotik** ere.

Horren adibiderik onena Foruen etorkizunaz eta Eskolaz arduratutako gure liberal moderatuena da. Badago aipatzeko izenik: ezagunena beharbada J. I. Iztueta (1767-1845: «euskara hilez gero, Foruak ez dira biziko»), baina baita bi eskola-gizonena ere: Luis Astigarraga, pedagogo eta politikaria (1767-1840) eta Agustin P. Iturriaga, apaiza eta pedagogo (1778-1851). Eskolan euskarari leku ofiziala aitortzea da bi hauen guraria, eta horretarako beren Eskolak sortu zituzten eta eskola-lanetarako laguntza ofiziala eskatu eta lortu zuten Gipuzkoako Erakundeetatik. Ez luzatzearren, bien biografiez egin berri diren idazlanetara bidaliko nuke irakurle interesatua (Intxausti, Zalbide).

Liberal horien ondoan edo ondoren, partez bederen eskueran dugun Bizkaiko Batzarren XIX.eko berritasunak aipa daitezke hemen. Gaia eta berorien aurrekariak A. Urrutia, C. Gallastegi eta taldeak aurkeztu dizkigute, horretaz lekukoek diotena, Batzarretako Araudiak eta urte izandako euskararen erabilera aurkeztuz (1833-1876). Euskarazko testuak ere eskueran daude orain, testu-bilduma zabal batean (1846-1872), azterketa juridiko eta filologikoak lagungarri dituztela. Uste dudanez, urte haietara arte ezagutzen den euskarazko testu-bilduma aberatsena da Bizkaiko Batzarren hau ofizialtasunen historian, eta Batzar liberalen eskutik datorkigu.

3.6. Esperientzia horren paretsuan edo, Hegoaldeko kontra-iraultza (J. P. Uribarri (1775-1845) eta **karlismoa** ere gomutarazi behar ditugu hemen. Euskal kulturen bere lekua izan zuen karlismoak (López Antón), eta egon zen tradizio karlista horren barnean hizkuntza-politikarako unerik ere.

Zenbait karlistak iradokita, eskuetan zituzten Herri-Erakundeetan agertu zen proposamen ausartik, kasu batean behintzat ofizialtasunaren arazoa zuzen-zuzen aurkeztu zuena. Azken gerrate karlistan, Gipuzkoa eta Bizkaiko Herri-Erakunde karlistetan agertu zen hizkuntza-politika aldatzeko gogo nabarmenagoa (1874, 1875). Gipuzkoan eskola-eginkizunei begira batez ere, eta Bizkaian politika orokor zabalago baten proposamenarekin.

Bizkaiko Herri-Irakaskuntzako Batzordeak ofizialtasunaz zioena bereziki azpimarratzekoa da (1875). Testuak ez du ispilatzen beharbada karlisten pentsamendurik orokorra, baina balio du haietako batzuen irizpide politiko-linguistiko ausartak ezagutzeko. Ez da mugatzen eskola-kontuetara, eta begiratu zabalago batekin hizkuntzaren gizarteaz, euskararen ofizialtasun-mailaz eta hizkuntza-politika berriaren azken xedeaz ari da hitz egiten (V. Garmendiarri zor diot aipua):

De suma importancia bajo todos los conceptos es el cultivo del idioma que como el más rico de los tesoros tradicionales nos legaron nuestros mayores. En el honor de Vizcaya está el conservarla, cultivarla y perfeccionarla, generalizándola además por todos los ámbitos de su jurisdicción y haciéndola extensiva a todas las clases sociales, hasta elevarla a idioma oficial, en sustitución o al menos al igual del castellano que ha invadido hasta las últimas aldeas relegando al olvido y aun hasta el desprecio de ciertas gentes, la veneranda lengua euzcara, arrinconada y abandonada al uso rutinario de las últimas clases.

Por eso la enseñanza simultánea e igualmente esmerada de ambos idiomas entra en las patrióticas miradas de esta Junta.

Ez dago esan beharrik garrantzi teorikoa eta politikoa izan zitzaketen ideia eta asmoen aurrean gaudela testu honetan. Nolanahi ere, hizkuntzarekiko kontzientzia politiko berritu baten aurrean aurkitzen gara, nik uste; ausaz, euskararen ofizialtasun orokorraren arazoa mahai gainean jartzen duen horrelako lehenengo testua da berori, nik dakidanez.

3.7. Hizkuntzaren kontzientzia sozialak gora egin zuen, beraz, eta hizkuntza-abertzaletasuna gertatu zen hurrengo pausua, Arana-Goirik hizkuntza balio nazional bezala begiratzean, eta aitorten horretarako euskara hautatzean. Ideia hori gertatu zen euskaltzaletasun berrien motore azkarra, **Eusko Pizkundean** garatu eta hedatuz joan zena (1876-1936), ez noski erresistentzia eta kontrakorik gabe, eta betiere bakoitzak hizkuntza-politkarako asmo eta egitarauak bere gisara nabartzuz.

S. Arana-Goirik (1865-1903) bere abertzaletasuna aldarrikatzean, pentsamendu eta zaletasun horretan txertatu zuen euskara ere. Euskara ikasi egin zuen, hainbat lan idatzi zuen euskarari buruz (*Gramática elemental del euskera bizkaino*, 1888, etab.), berari zor diogu neurri handi batean euskal pertsonaizenen zerrenda berria (*Egutegi bizkatarra*, 1897; *Deun-ixendegi euzkotarra*, 1910: Iñaki, Jon, Joseba, Alazne, Miren, Jokiñe...), herritarrek berentzat hartu dutena eta Euskaltzaindiak ere onartua.

Abertzaletasun sabindiarrak ez du izango, beharbada, bere nazio-balio nagusizat hizkuntza; baina segurua da Arana-Goiriren euskararen aldeko grina bizia. Begira hogeita bat urterekin idatzitako pasarte hau (1886):

El euskara es, pues, elemento esencial de la nación euskaldun; sin él, las instituciones de ésta son imposibles. La desaparición del euskara causaría irremisiblemente la ruina de aquella nación, que moriría como muere la hoja en otoño al ser privada por la naturaleza de la savia nutritiva.

Azken karlistadaren ondoren, inoiz baino biziagoak ageri zaizkigu hizkuntza galduko denaren susmoa eta mina. Horren lekuko literario onak dira bata Bizkaitik datorrena eta beste bi Nafarroakoak: Arrese Beitiaren «Ama euskeriari azken agurra» (Elizondo, 1879), Campión-en biak, *Blancos y negros* eleberrian eman zuen Martiniko-ren historia (1896) eta Erraondoko danbolinteroarena.

Gerrate-ondo latz hartan (1876...) kulturari eta hizkuntzari eman zitzairen lehenetasuna, Euskal Herriaren nortasuna indartu nahiez edo. Horren emaitza izan ziren hainbat aldizkari (erdaraz lehenengo, euskaraz ere bai geroago), berorien inguruko taldeak, eta, azkenik, Erakundeak berak. Goraldi horrek bere urte jasoena 1918an izan zuen, hain zuzen lau Aldundiek Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindia sortu zituztenean.

Euskal Herrian hizkuntzaren aldeko (edo kontrako) asmo politikoak gora eta gora eginez zihoazen bitartean, Espainiak ere nahitaezkoa zuen gaiaz iritzi eta jarrerarik izatea, XVIII. mendetik honako arrasto zurrun berean gaztelania bakarrik defendatzeko, edo alderantziz, Penintsulako hizkuntzei eta elebitasunei bide emateko.

Bi korronte hauen topaketaren historian katalanismoa izan zen gureari aurrea hartu ziona, eta Madriloko Kongresu eta Senatuan eztabaida bortitzena sortu zuena (1916), F. Cambó *Lliga*-ko diputatu moderatuak katalanaren ofizialtasuna eskatzen zuelarik. Gaztelanismo linguistikoaren historia egiten hasi gabe ere, gogora dezadan pasadizo hori.

Ez zen hura hizkuntza katalanaren arazoa Espainiako Gorteetan lehenengo aldiz eztabaidatzen zena, baina bai, uste dut, halako oihartzunarekin eta egitarau politiko oso baten barruan Espainiari hizkuntzaren ofizialtasun-arazoa aurkeztu zitzaion lehenengo parada. Katalanaren ofizialtasunerako Lege-proposamen bat aurkeztu zen orduan. Handik gutxira, 1918 aurreko euskal mugimendu politikoaren giroan, Cambó-k Donostian eta Bilbon ere bere egitarau politiko horren berri eman zuen.

Euskararen ofizialtasunarena bete-betean ageri zaigu handik aurrerako euskal autonomismoaren historian (1918-1936): jada isildu ezineko gaia zen, eta alderdi eta erakundeak berorren inguruko eztabaidara deituta aurkitu ziren. Arazoa ez zen jada isildu ahal izan ez-ikusiarera eginez, eta gaia ondoko Estatutu-Proiektu guztietan agertu zen.

Aukera zegoen bakoitzean agertu zen urte haietan euskararen ofizialtasunaren hori: Euskal Herriko eskariei erantzunez Gorteean aurkeztutako Estatutu-Proposamenean (1918), Gipuzkoako Aldundiak «Directorio Militar» delakoari bidalitako Mezu luzean (1923), Eusko Ikaskuntzaren Estatutu-Egitasmoan (1931), Lizarrako Estatutu-gaian (1931), Iruñean udalek bozkatutako testuan (1932), Hiru Probintzietan plebizituz onartutako Estatutu-Proiektuan (1933).

Errepublikaldarrikatu ondoren (1931), Espainiako Konstituzionalismoaren historian lehenengo aldiz eraman zuten maila horretako Gutun Nagusira hizkuntzen arazoa; aurreko beste hamaika Konstituzioetan ez zen sekula horrelakorik egin, eta Penintsulako hizkuntzek aukera berri bat izan zuten II. Errepublikarekin. Kataluniarrek beren hizkuntzaren ofizialtasuna kendu eta bi mende geroago berreskuratzeko abagunea zuten, eta euskaldunek, berriz, euskararen historia luzean inoiz ezagutu gabeko ofizialtasun-maila izan zezaketen.

Gerra lehertuta gero, azkenik, hilabete batzuetan indarrean egon zen Euskal Estatutua (euskaraz, *Euzkadiren Berjabetasun Araudia*: 1936-1937), eta lehen artikulutik bertatik arautu zuen modu orokorrean hizkuntzarena. Erdarazko testuak (Espainian ulertu zutenak, alegia) hauxe zioen:

[...] *El vascuence será como el castellano, lengua oficial en el País Vasco, y, en consecuencia, las disposiciones generales de carácter general que emanen de los poderes autónomos serán redactadas en ambos idiomas. En las relaciones con el Estado español o sus autoridades, el idioma oficial será el castellano.*

Oinarrizko artikulua horren ondoren, ofizialkidetasun hori euskal gizartera moldatzeko arau-saila eman zuen Estatutu honek bere 7. artikuluan: «El País Vasco regulará la cooficialidad del castellano y el vascuence con arreglo a las siguientes normas», dio izenburuan. Azpimarratzekoa da nola Hiru Probintzietan Aldundien egitekoa zen eremu euskaldun / erdaldunen lurraldeak izendatzea, euskaldunek hizkuntzetan bata nahiz bestea libreki aukeratu ahal izango zuten, eta abar.

Bistan da 1936ko Estatutuak ez zuela legeztatu Euskal Herri osoko ofizialtasuna, ezta euskararen lurralde eta hiztun guztiena ere, baina aro berria ireki zion euskararekiko hizkuntza-politikari, berehala eten zena eta, hala ere, geroko belaunek berreskuratu dutena, Hiru Probintzietan eta Nafarroan (1979, 1982).

3.8. Gerra ostean, lehen hamarkadako deuseztapen ofizialaren ondoren (1939-1949), gizarteak burua jaso ahala (1950-1970), zirrikitu praktikoak behartuz edo joan ginen; baina hizkuntzekiko aldeko lege-izpirik izateko 1970a arte itxaron behar izan zen.

Gerrateak eta ondoko urteek ofizialtasun oro ezabatzeaz gain beste hainbat errealitate ezabatu zuen, erro-errotik gainera: 1930. urteetan euskararen alde ziharduen lagunarte kultural bizkorra preso edo erbestera joan zen, hemen gelditutakoek isilpera pasatu behar izan zuten. 1940an liburu bakarra

eman zen argitara Hegoaldean, dotrina bat, eta erdal ortografiara itzulia: *Cristau-Dotriña* (Gasteiz, 1940).

Hizkuntzaren aldeko Erakundeak (Eusko Ikaskuntza...), elkarateak (Jaungoiko-Zale, Kardaberaz...), aldizkariak (*Zeruko Argia*, *Euzkerea*, *Yakintza*, *RIEV* bera...), astekariak (*Argia*, *Ekin*...), euskarari lekurik ematen zioten egunkariak (*Euskadi*, *El Día*...) edo egutegiak isilaraziak izan ziren Hegoaldean, eta Euskaltzaindia bera ere negualdi luze batean sartu zuten.

Kultura idatzi eta ofizialtasunen ametsik gabe ere, nahikoa lan zuen euskaldunak bizitza arrunteko euskarari berean eusten. Ezagunak dira erreprezio hartako modu zail eta zitalak, hain zuzen ofizialtasun guztien kontrako bidea eraman zutenak. Pertsonen, enpresa eta kaleetako euskal izenak debekatu egin ziren, eta badago «agur» esatea bera ere debekatu nahi izan zuen tokiko ebazpenen bat (R. Sainz Iturria komandantea: Lizarra, 1936-09-25).

Bide batez gogorazi behar dut, gainera, gerra gorrian geundela (1938ko abendua) estropezu txar bat egon zela Gobernu frankistaren eta F. J. Lauzurika Gasteizko Administrari Apostolikoaren artean, hain zuzen elizako euskararen erabilera agintari zibilek beren gisara arautu nahi izan zutelako. Diozesiko hizkuntza-tradizio betidanik onartua eta Erregimen militar-falangistaren hizkuntza-proiektua aurrez aurre aurkitu ziren, Elizan indarrean zeuden ohituren aurka Gobernua eskua sartzen ausartu zelako.

Hiru hamarkada joan ziren ofizialtasunen bati legezko bidexka bat ireki zitzaion arte. Bien bitartean, bide praktikoa ibilgarriagoak bilatzen ibili zen euskal kultura (ikastola, irriak, aldizkariak, liburugintza, kanta berria, bertsolariak...). Azkenik, 1970eko *Ley General de Educación y Financiación de la Reforma Educativa* delakoak zera jaso zuen bere testuan:

Tit. I. Cap. II. Art. 14. *La educación preescolar comprende juegos, actividades de lenguaje, incluidas en su caso las lenguas nativas [...]. Art. 17. 1.* *Educación General Básica. Las áreas de actividad educativa en este nivel comprenderán: el dominio del lenguaje mediante el estudio de la lengua nacional, el aprendizaje de una lengua extranjera y el cultivo, en su caso, de la lengua nativa [...].*

Bost urte geroago, erregimen frankistaren azken orduko bi Dekretuk (1975eko maiatzean eta urrian onartuek) ireki zuten bidea bestelako zabaltasun batekin lanean hasteko. Lehenengoak zioenaren arabera, xedea zera zen (*Decreto 1433/1975*, 30 de mayo): «la incorporación de las lenguas nativas en los programas de Educación Preescolar y General Básica», 1975-1976.eko ikastarotik aurrera. Eta bigarrenaren arabera (*Decreto 2929/1975*, 31 de octubre), «se regula el uso de las lenguas regionales españolas»: hauek espainiar ondare kulturaltzat hartzen dira, eta Estatuak babestekoak dira, hedabide eta argitalpenetarako legezko zilegitasuna aitortzen zaie, gaztelania da Estatu eta Herri-Erakundeetako hizkuntza ofizial bakarra, eta, azkenik, inor ezingo da baztertu eskualdeko hizkuntza bat ez jakin edo ez erabiltzeagatik.

Nabaria zen garai berrien atarian geundela 1975eko udazken hartan.

4. Zenbait azpimarraketa ofizialtasunaren historia honi egitea ez da guztiz lekuz kanpo egongo, nahiz eta honelako saiakera-lan batek behin-betirako ondorio asko ateratzeko lain indarririk ez duen.

Lehenik esan dezadan euskara hizkuntza ofiziala ere izan dela aurreko mendeetan, XX.aren aurretik. Hori bai, halakorik izan den bakoitzean galdetu beharra dago zenbateko ofizialtasuna izan duen, garai ezberdinetan, betekizun sozialetan, jarduera-sektoreetan, bere molde idatzi/mintzatuak, lurralde eta Erakundeetan, betiere aldakorra izan baita berori aipatu alde guztiotan.

Euskararen ofizialtasuna sakabanatua izan da, mundu zibilean bezala eliztarrean, gure gizarteetako Botere ezberdinak bezala. Ofizialtasun ezberdinen bidez, Aginte-Erakunde bakoitzak euskal hiztungoa bere gisara hartu izan du.

Botere horiek kanpotik baldintzatuak ageri zaizkigu beren hizkuntza-hautapenetan, sarritan iraunkorki gainera, eta oso zaila gertatu da hizkuntza-politikan ofizialtasunerako erabakiak erabat beregainak izatea, halakorik nahi izan den gutxietan ere.

Begiratzekoa da euskal gizarteko talde sozialak eta interesak nola mugitu diren hizkuntza balioestean, beroni betekizun ofizialik ematean, edo alboratu uztean. Aztergai argigarria gerta daiteke agintari eta agintearen zerbitzariak bitartekari-zeregina nola bete duten jakitea, Botere ezberdinen artean (Koroa, Batzarrak, etab.) ez ezik klase sozial ezberdinen artean ere.

Beti ondoan izan dituen beste hizkuntzekiko harreman sozialean lekutu izan da euskararen ofizialtasuna, hain zuzen ofizialtasunean aurea hartu dioten hizkuntzekin lehian alegia; ofizialtasun hori ez da izan sekula ezer beregain isolatua, inguruak baldintzatu eta mugatua baizik.

Historia honetan galdetu beharra dago, gainera, nola sortu, garatu eta bizi izan diren euskal gizartearen hizkuntzarekiko kontzientzia apalenetik aurrera agertutako sentiera, jarrera eta ideologiak, itxura guztiz garrantzia baitute ofizialtasunaren bilakaeran.

Nabaria izan da mendez mende hizkuntzarekiko oharpena eta gogoeta nola joan den loratzen, klase zuzendariengan lehenengo eta herritar arruntengan gero, azkenik abertzaletasunak balio nazional bezala eta autonomismoak arautu beharreko balio kultural bezala definitu eta egitarau politikoetaraino eramanez arte.

Ofizialtasunaren hau gai zabala da, eta ikerlan arretatsua beharko luke iraupen luzeko historian lekututa, Botere, politika, gizarte eta mentalitateen bidegurutzetik begiratuta. Lerro hauek horrelako zerbait iradokitze soilik balio izan dute, gehiago gabe. Etorriko ahal dira lan osoago eta helduak.